

Specyfika i kierunki ochrony krajobrazu Doliny Środkowej Wisły na odcinku Puławy – Maciejowice

Barbara Żarska

Specificity and
Directions of
Landscape Protection
in the Middle Vistula
River Valley, Puławy –
Maciejowice Section

Wprowadzenie

Introduction

Doliny rzeczne i obniżenia terenowe są jednym z kluczowych elementów struktury ekologicznej krajobrazu Polski i Europy, obok lasów, wybrzeży morskich i łańcuchów górskich. O szczególnym charakterze dolin rzecznych decydują między innymi takie cechy, jak: 1) występowanie znaczących, często bardzo dużych wartości przyrodniczych – doliny lub ich fragmenty są ważnymi ostojami przyrodniczymi, 2) specyficzny rozwój krajobrazu kulturowego – uwarunkowany historycznie potrzebą dostępu do wody, położeniem przy szlaku komunikacyjno-handlowym i zapewnieniem bezpieczeństwa, 3) pasmowy charakter układu przestrzennego i kontynuacja w przestrzeni na daleką odległość (wiąże się z tym m.in. przydatność w zakresie pełnienia funkcji korytarzy ekologicznych, czynnik spajający kompozycję krajobrazową), 4) tworzą układ krajobrazowy złożony z wielu elementów, często znacznie różniących się między sobą (np. różnorodność ekosystemów tam występujących: wodnych, łąkowych i murawowych, torfowiskowych, leśnych, polnych i innych), ale stanowiący pewną całość pod względem funkcjonalnym i fizjonomicznym, wyróżniającą się w krajobrazie.

W ostatnich dekadach doliny rzeczne zostały w większym stopniu

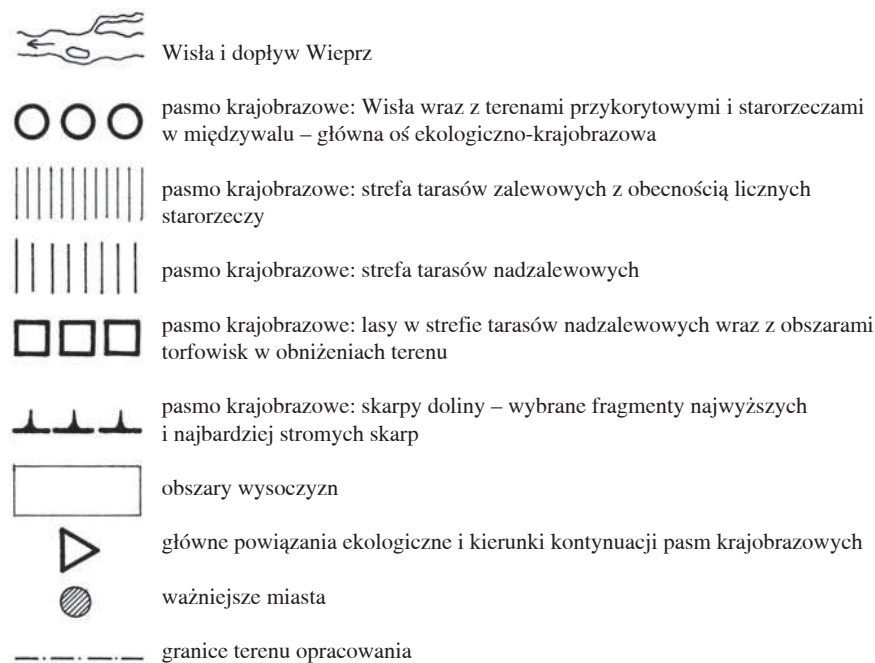
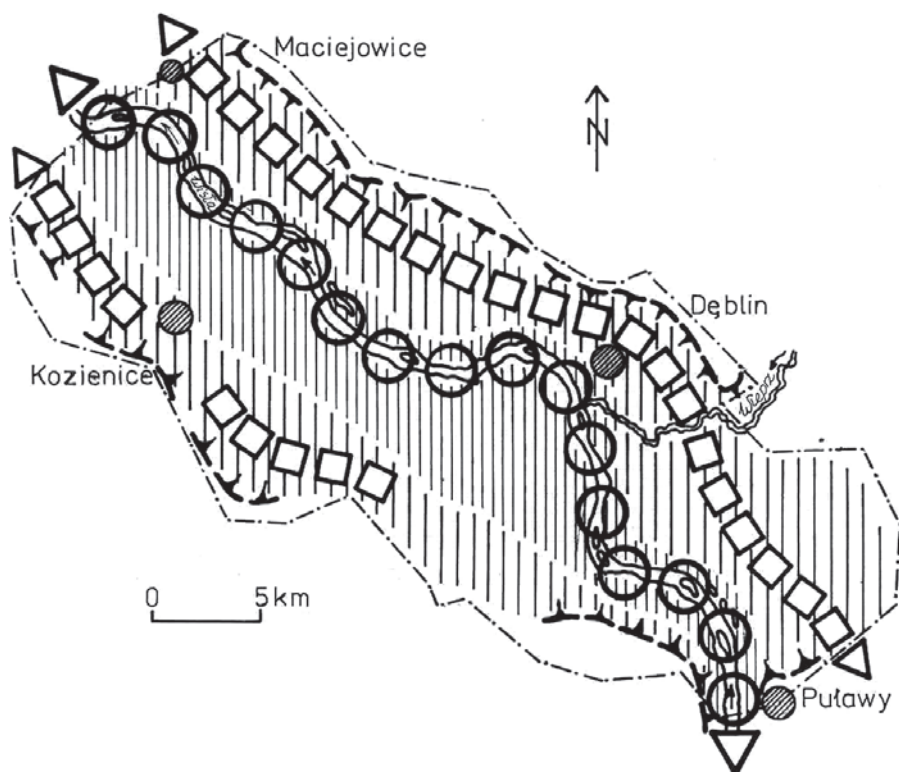
uznane jako ważne i zagrożone elementy krajobrazu, w szczególności pod względem przyrodniczym^{1, 2, 3}. Ich wartości krajobrazowe są jednakże nadal w dużej mierze niedocenione, nieodkryte lub słabo wyeksponowane w krajobrazie⁴.

Celem badań przeprowadzonych w dolinie Wisły na odcinku Puławy – Maciejowice było rozpoznanie cech indywidualnych krajobrazu oraz wskazanie kierunków kształtowania przestrzeni i ochrony unikatowych wartości krajobrazowych. Krajobraz jest rozumiany przez autorkę jako synteza środowiska przyrodniczego, kulturowego i wizualnego⁵.

Obszar opracowania i metodyka

Study area and methods

Obszar opracowania obejmował fragment doliny Wisły środkowej na odcinku Puławy – Maciejowice o długości około 48 km i powierzchni około 480 km². Dolina Wisły jest tam bardzo szeroka, nawet do 15 km⁶. Granice opracowania obejmowały fragment doliny w rejonie takich ważniejszych miejscowości, jak: Puławy, Kozienice, Maciejowice i Dęblin (ryc. 1). Obszar ten, położony na pograniczu dwóch województw mazowieckiego (gminy: Gniewoszków, Sieciechów, Garbatka-Letnisko i Maciejowice) i lubelskiego (gminy: Puławy, Dęblin, Ryki, Żyrzyn i Stężycza), stanowi południową część me-

Ryc. 1. Dolina Środkowej Wisły, odcinek Puławy – Maciejowice: schemat pasmowego układu struktury ekologicznej krajobrazu

Fig. 1. The Middle Vistula River Valley, section Puławy – Maciejowice: the pattern of striped layout of landscape ecological structure

zoregionu Dolina Środkowej Wisły (318.75), znajdującego się w makroregionie Nizina Środkowomazowiecka (318.7)⁷. W rejonie Puław obszar badań graniczy z mezoregionem Małopolski Przełom Wisły (343.11), należącym do makroregionu Wyżyna Lubelska (343.1). Według regionalizacji geobotanicznej J. M. Matuszkiewicza⁸ teren opracowania położony jest w Podkrajnie Południowomazowieckiej (E.3a), w Okręgu Nadwiślańskim Puławsko-Warszawskim (E.3a.3). Bardzo duże walory krajobrazowe tego obszaru zostały już prawnie uznane poprzez utworzenie przyrodniczych obszarów chronionych oraz wpisanie licznych obiektów kulturowych do rejestru i ewidencji zabytków. Na terenie badań występują m.in. rezerwy przyrody: „Krępiec”, „Czapliniec koło Gołębia”, „Piskory”, „Guśc” i „Torfy Orońskie”, północno-wschodni kraniec Kozienickiego Parku Krajobrazowego oraz obszary Natura 2000 ochrony ptaków: „Dolina Środkowej Wisły” PLB140004 i „Ostoja Kozienicka” PLB140013 (obszary ochrony Unii Europejskiej). Projektowany jest również Park Krajobrazowy Doliny Środkowej Wisły⁹.

Rozpoznano i przeanalizowano układ struktury ekologicznej krajobrazu, stosując metodę płatów i korytarzy Formana i Godrona¹⁰, oraz zidentyfikowano ważniejsze elementy kulturowe i walory wizualne. Badania wykonano w latach 2002–2003¹¹, a następnie zaktualizowano i uzupełniono w 2009 roku. Skala opracowa-

nia wynosiła 1 : 50 000. Obszar badań został podzielony na jednostki przestrzenno-krajobrazowe (355 jednostek) według metody Żarskiej⁵, przy zastosowaniu dwóch podstawowych kryteriów: ukształtowania powierzchni i pokrycia terenu. W jednostkach tych zinventaryzowano przeważający typ krajobrazu, wyróżniające się elementy przyrodnicze, wyróżniające się elementy kulturowe, cechy indywidualne krajobrazu, w tym o szczególnym znaczeniu wizualnym, główne zagrożenia krajobrazu oraz określono potrzeby działań w zakresie kształtowania i ochrony krajobrazu. Rozpoznano również krajobraz wysoczyzn poza obszarem opracowania w celu identyfikacji uwarunkowań zewnętrznych i porównania przewodnich cech krajobrazu wysoczyzn i doliny Wisły – w pasie do 10 km po obydwu stronach doliny Wisły.

Indywidualizm krajobrazu doliny Wisły na obszarze opracowania został wykazany przy uwzględnieniu następujących kryteriów: 1) obecność elementów krajobrazowych o charakterze naturalnym lub półnaturalnym, występujących tylko w dolinie i odznaczających się dużymi wartościami przyrodniczymi, 2) występowanie elementów krajobrazu kulturowego odznaczających się szczególnymi wartościami, związanych przynajmniej częściowo z położeniem w dolinie rzecznej, w tym elementów o wartościach historyczno-pamiętkowych, 3) występowanie cech wskazujących

na istnienie odrębnego wzorca układu struktury krajobrazu wynikającego z uwarunkowań przyrodniczych i/lub kulturowych.

Cechy indywidualne krajobrazu doliny Wisły na odcinku Puławy – Maciejowice i kierunki ochrony

Individual landscape traits of the Vistula River Valley, Puławy – Maciejowice section, and protection lines

Dolina Wisły na obszarze opracowania odznacza się, jako całość, wyraźnie odmiennym charakterem krajobrazu w porównaniu do wysoczyzn. Stanowi ona atrybut krajobrazu, przede wszystkim pod względem przyrodniczym i wizualnym, ale tak-

że kulturowym. Obszar ten reprezentuje krajobraz unikatowy w nizinnej części Europy: krajobraz wielkiej nizinnej rzeki i jej doliny o charakterze zbliżonym do naturalnego. W dolinie tej zachowane są naturalne morfologiczne cechy, jak: koryto rzeki, system tarasów zalewowych, system tarasów nadzalewowych i wysokie skarpy. Wymienione elementy tworzą wyraźnie widoczny pasmowy porządek struktury krajobrazu (porównaj ryc. 1). Można tu mówić o odrębnym wzorcu układu kompozycji krajobrazowej: zespół pasm w przybliżeniu równoległych, z rzeką Wisłą jako główną osią krajobrazu. Wielkie wrażenie u obserwatora wywołuje olbrzymia skala doliny: jej bardzo duża szerokość (kilkanaście kilometrów), duży rozmiar rzeki Wisły (szerokość koryta wynosi od kilkuset metrów do 1 km, ryc. 2) oraz silnie dynamiczny charakter całego układu przyrodniczego, zwłaszcza w międzywalu. Zachodzi tam nieustanny

Ryc. 2. Wisła jako super-dominanta dynamiczna – oś ekologiczno-krajobrazowa obszaru Stężyca

Fig. 2. The Vistula river as a super-dominant – landscape-ecological axis of the area. Stężyca

ruch (przepływ wody), którego rezultatem jest intensywne modelowanie terenu i koryta, a zmiany krajobrazu są widoczne nawet w krótkich okresach czasu. Współcześnie Wisła jest rzeką roztokową o przeplatającym się korycie (i taka jest na obszarze opracowania). Powstają ciągle nowe, często bardzo duże wyspy, odsypy rzeczne i rozległe plaże, także jeziora (starorzecza) i boczne koryta, modelowane są tarasy zalewowe w międzywalu. Rzeźba terenu tych tarasów jest charakterystyczna: bardzo zmienna, liczne smugi (podłużne obniżenia) o kształcie łuków, obniżenia i wyniesienia. Zmienność rzeźby terenu warunkuje różnorodność roślinności, która również fizjonomicznie podkreśla specyficzny charakter krajobrazu. Zwraca uwagę obecność licznych zwierząt i ich śladów w krajobrazie, zwłaszcza ptaków i zwierząt gospodarskich. Urozmaiceniem krajobrazu są ujścia dopływów Wisły (na obszarze opracowania są to rzeki: Wieprz, Zagożdżonka i Okrzejka). Międzywale, w którym znajduje się koryto Wisły i część strefy tarasów zalewowych, jest przewodnim pasmowym elementem krajobrazowym, z Wisłą jako dominantą – strefą występowania krajobrazu o charakterze naturalnym i półnaturalnym. Wodom powierzchniowym towarzyszą szczególne typy roślinności, jak wikliny nadrzeczne, pozostałości łągi wierzbowo-topolowego, łąki wilgotne i szuwały w obniżeniach terenu oraz murawy na odsypach rzecznych.

Ryc. 3. Klasztor benedyktynów w Opactwie – jedna z głównych dominant kulturowych w krajobrazie

Fig. 3. Benedictine monastery at Opactwo – one of the main cultural dominants of the landscape

Swoistym charakterem odznacza się krajobraz kolejnego pasma – strefy tarasów zalewowych występujących poza wałami przeciwpowodziowymi (w zawalu). Występują tam malownicze obszary rolnicze, dość intensywnie zagospodarowane, ale odznaczające się dużym udziałem zadrzewień (w tym charakterystycznie ogławianych wierzb) i obecnością licznych starorzeczy, często bardzo dużych, stanowiących unikatowy, zanikający już element krajobrazu doliny. Największe i najcenniejsze starorzecza występują na obszarze badań koło miejscowości takich, jak: Stężycza, Piotrowice, Dra-

chalice, Sieciechów, Oleksów, Kozienice, Gołąb, Zajezierze, Puławy.

Charakter krajobrazu pasma tarasów nadzalewowych oraz skarp doliny i krawędzi wysoczyznowych jest również odmienny. Strefa tarasów nadzalewowych jest szczególnie dobrze wykształcona na prawym brzegu Wisły. Tarasy te, zbudowane z piasków i żwirów rzecznych, mułków i piasków eolicznych⁶, górujące ponad strefą tarasów zalewowych, mają urozmaiconą rzeźbę terenu, z licznymi kulminacjami (na szczytach wydmy). Wybitnym elementem krajobrazowym w strefie tarasów nadzalewowych, stanowiącym dominantę krajobrazową, jest szerokie

(1–4 km) pasmo lasów, którego część znajdująca się w granicach obszaru badań stanowi zaledwie fragment ponad stukilometrowego pasa leśnego ciągnącego się od Puław do Warszawy na prawym brzegu Wisły. Występują tam głównie różne typy borów, z dużym udziałem olsów, a ponadto łągi jesionowo-olszowe i grądy. Kolejną dominantą i charakterystycznym elementem krajobrazu w strefie tarasów nadzalewowych jest szerokie (miejscami do 3 km) pasmo torfowisk ciągnące się od Dęblina do Maciejowic, przestrzennie zintegrowane z opisanym wyżej ciągiem obszarów leśnych, będące mozaiką torfowisk leśnych i nieleśnych, zadrzewień i łąk wilgotnych. Pasma to przebiega równoległe do biegu rzeki Wisły i innych wyróżniających się struktur krajobrazowych – tarasów zalewowych i skarp doliny. Należy zaznaczyć, że wspomniane pasmo torfowisk i lasów występuje w strefie paleokoryta Wisły¹². Na lewym brzegu Wisły znajduje się Puszcza Kozienicka, będąca również wybitną dominantą krajobrazową, w większości porastająca obszary wysoczyzny, ale znaczna jej część znajduje się w dolinie Wisły i Zagożdżonki (dopływ Wisły).

Wyróżniającymi się, indywidualnymi elementami krajobrazu są również skarpy doliny Wisły, w szczególności te zewnętrzne występujące na styku z wysoczyznami (dochodzące nawet do kilkudziesięciu metrów wysokości względnej), jak i wewnętrzne, oddzielające po-

szczególne tarasy zalewowe i nadzalewowe (zazwyczaj do kilku metrów wysokości). Najlepiej zachowane i najwyższe skarpy doliny – wysokie i strome krawędzie – znajdują się na obszarze opracowania w rejonie Puław, Góry Puławskiej, na odcinku Kletnia Stara – Podebłocie, Malówka.

Należy podkreślić, że pasmowy układ kompozycji krajobrazu w dolinie Wisły jest bardzo charakterystyczny, wyróżniający się w przestrzeni i w widokach. Jest on zróżnicowany pod względem cech przyrody nieożywionej i ożywionej. Pasma krajobrazowe mają zróżnicowaną względem siebie wysokość terenu, co dodatkowo stwarza lepsze możliwości oglądania widoków i dostrzegania wyjątkowych cech krajobrazu.

Indywidualnym charakterem krajobrazu doliny Wisły odznacza się również środowisko kulturowe, uwarunkowane przyrodniczo. Jednostki osadnicze występujące w dolinie Wisły odznaczają się specyfiką krajobrazową uwarunkowaną historycznie występowaniem takich czynników miastotwórczych, jak: dostęp do wody, obronność, położenie na szlaku komunikacyjno-handlowym. Charakterystyczny skupiony układ osadniczy występuje w miejscowościach będących w średniowieczu grodami obronnymi, jak Stężycyca i Stary Oleksów¹² oraz w jednostkach osadniczych takich, jak: Wysokie Koło, Gniewoszów, Brzeźce, Gołąb, Maciejowice, Sieciechów, Zajezerze, a także Pu-

ławy i Kozienice – zlokalizowanych na wyniesieniach terenu otoczonych obszarami podmokłymi tarasów zalewowych i rzekami. Miejscowości te reprezentują liczną grupę jednostek osadniczych, które miały w przeszłości bardzo duże znaczenie (często i prawa miejskie) dzięki położeniu przy Wiśle – komunikacyjnym szlaku wodnym i szlaku lądowym przebiegającym wzdłuż Wisły, z którymi krzyżowały się szlaki przebiegające w kierunku wschód – zachód¹³. W Stężycy i Sieciechowie, położonymi w przeszłości bezpośrednio nad Wisłą na skrzyżowaniu szlaków handlowych, znajdowały się przeprawy przez rzekę, dzięki czemu ranga tych miejscowości była bardzo duża (Wisła zmieniała koryto¹², dziś miejscowości te leżą nad wielkimi starorzeczami). Obszary doliny Wisły rozwijały się w przeszłości bardzo prężnie, również pod względem kultury i sztuki. Świadczą o tym wspaniałe i liczne elementy kultury materialnej, jak: założenia pałacowo-ogrodowe – w szczególności w Puławach, Kozienicach (miejsce urodzin króla Zygmunta Starego – 1467 r.) i Podzamczu, zespół klasztorny benedyktynów w Opactwie (ryc. 3), kościoły w Puławach, Sieciechowie, Stężycy, Wysokim Kole, Gołębiu, Oleksowie i Piotrowicach, klasycystyczny ratusz z kramami na rynku w Maciejowicach (muzeum poświęcone Tadeuszowi Kościuszce), dość liczne obiekty zabudowy drewnianej. Osobną grupę cennych elementów środowiska kulturowego, charaktery-

stycznych na obszarach dolin rzecznych, stanowią zabytki archeologiczne: liczne grodziska i stanowiska archeologiczne (m.in. Sieciechów, Zajezerze, Góra Puławska, w rejonach wysokich brzegów i skarp Wisły)¹³.

Kolejnym przykładem szczególnych elementów środowiska kulturowego występujących w dolinach i obniżeniach terenowych są mosty i przeprawy promowe (prom w Świerżach Górnych), które stwarzają wyjątkowe warunki do obserwacji krajobrazu i są atrakcją turystyczną. Młyny wodne są również charakterystycznym dla dolin dziełem człowieka (np. drewniany młyn wodny w Podzamczu). Wały przeciwpowodziowe, jako przykład urządzeń podstawowych melioracji wodnych, spełniają specjalną rolę w krajobrazie. Oprócz funkcji ochrony przeciwpowodziowej, mogą być bardzo atrakcyjnymi szlakami turystycznymi i widokowymi, jak ma to miejsce na obszarze badań (ryc. 4). Naruszają one reżim wodny doliny, ale warto podkreślić ich ogromne znaczenie krajobrazowe. Umożliwiają dalekie wędrówki wzdłuż koryta Wisły i obserwacje rozległych widoków krajobrazów naturalnych i kulturowych, z kilkumetrowego przewyższenia.

Charakterystycznym elementem krajobrazu dolin rzecznych, występującym na obszarze badań i wartym uwagi, są stawy – utworzone przez człowieka do celów gospodarczych (hodowla ryb), wykorzystywane często rekreacyjnie i pełni-

ce ważną rolę przyrodniczą. Najbardziej interesującym obiektem krajobrazowym tego typu jest kompleks stawów w Bąkowcu, a także stawy w Kozienicach. Obydwa te obiekty, jako ostoje ptaków wodno-błotnych, zostały włączone do obszarów Natura 2000.

Przykładem harmonijnego krajobrazu kulturowego w dolinach rzecznych są obszary rolnicze z dużym udziałem łąk, pastwisk, zadrzewień i starorzeczy, co je odróżnia od krajobrazów rolniczych na wysoczyznach, występujące na dość dużych powierzchniach głównie w strefie tarasów zalewowych na terenach zawala.

Na osobną uwagę zasługują wartości krajobrazowe dolin rzecznych wynikające z właściwości rzek jako elementów strategicznych związanych z obronnością kraju. Wisła zawsze była ważną strefą w działaniach wojennych, trudną do pokonania i ułatwiającą obronę. Na obszarze opracowania przykładem tego mogą być ważne wydarzenia historyczne, m.in.: w czasie wojen szwedzkich w latach 1655–1660 – bitwa pod Gołębim, w czasie insurekcji kościuszkowskiej – bitwa pod Maciejowicami w 1794 roku (Maciejowice, Podzamcze, Puławy – miejscowości szczególnie związane z bohaterem narodowym Tadeuszem Kościuszką), w czasie powstania listo-

Ryc. 4. Wał przeciwpowodziowy jako atrakcyjny szlak turystyczny i widokowy, Antoniówka koło Maciejowic

Fig. 4. Flood embankment as an attractive tourist and scenic track, Antoniówka near Maciejowice

padowego – bitwa pod Kozienicami, wybudowanie przez zborcę twierdzy Iwanogród (w dzisiejszym Dęblinie) w latach 1837–1845, działania w okresie powstania styczniowego (ludność tych terenów powszechnie brała udział w powstaniu), działania w czasie drugiej wojny światowej¹³. Miejsca pamięci narodowej występują bardzo licznie na obszarze opracowania.

Stan krajobrazu na obszarze opracowania jest generalnie dobry. Najważniejszymi zagrożeniami są: brak kompleksowego planowania rozwoju i ochrony krajobrazu, nieprzemysłane budownictwo (zwłaszcza pojawiające się w rejonie wysokich skarp i starorzeczy, zabudowa letniskowa), zagrożenie wód eutrofizacją, dzięki wysypiska śmieci, nielegalna eksploatacja piasku z wydm, eksploatacja torfu (m.in. koło Podebłocia), erozja skarp doliny – osunięcia terenu tam, gdzie brak roślinności trwałej, orka zgodnie ze spadkiem skarp, nielegalna wycinka drzew w lasach. W bezpośrednim sąsiedztwie obszaru badań znajdują się dwa duże obiekty przemysłowe: elektrownia w Świerżach Górnych koło Kozienic i Zakłady Azotowe w Puławach, stanowiące dominanty krajobrazowe mało harmonizujące z krajobrazem otoczenia, jednak mogące budzić zainteresowanie obserwatora jako budowle techniczne. Pozytywnym faktem jest to, że w ostatnich latach ich negatywny wpływ na środowisko przyrodnicze został bardzo znacznie zredukowany.

Ze względu na wyjątkowy charakter krajobrazu dolin rzecznych, ich znaczenie w środowisku przyrodniczym i gospodarce, obszary te powinny być przedmiotem szczególnie starannego kształtowania krajobrazu i indywidualnego podejścia. Są one złożonymi strukturami przyrodniczymi, które funkcjonują jako całość. Tak też należy je traktować w planowaniu zagospodarowania i ochronie wartości krajobrazowych. Dla całych obszarów dolin, w szczególności dla rzek od 100 km długości, powinny być sporządzane plany przestrzennego zagospodarowania – jako dla obszarów funkcjonalnych (konieczność zmiany ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym). Kształtowanie i ochrona całych dolin rzecznych (a nie połowy czy części) powinna być generalną zasadą podejścia w planowaniu zagospodarowania i rozwoju tych obszarów. Reżim ochrony można różnicować w poszczególnych strefach doliny, ale koncepcja rozwoju krajobrazu powinna być całościowa⁵. Wymaganie to jest w pewnym stopniu realizowane poprzez obowiązek sporządzania planów gospodarowania wodami (na mocy ustawy – *Prawo wodne* z 2001 roku), gdzie stosowane jest podejście zlewniowe.

W ochronie przeciwpowodziowej wskazane jest, w stopniu większym niż dotychczas, stosowanie metod ekologicznych polegających przede wszystkim na wykorzystaniu naturalnych cech dolin rzecznych (ich zdolności retencyjnej). Koniecz-

ne jest przy tym powstrzymanie nasilającego się w ostatnich latach procesu przekształcania krajobrazu dolin w kierunku bardziej antropogenicznych form użytkowania, w szczególności unikanie wprowadzania zabudowy i infrastruktury na tarasach zalewowych, zwłaszcza na terenach tzw. wielkiej wody. Nadmierne stosowanie technicznej ochrony przeciwpowodziowej, nieskutecznej w przypadkach wielkich wezbrań, prowadzi do wzrostu intensywności zagospodarowania na tarasach zalewowych w zawału (kosztem wartości przyrodniczych), a tym samym zwiększa zagrożenie życia ludzi i straty mienia (tzw. błędne koło ochrony przeciwpowodziowej).

Drabiński i Tomiałojć¹⁴ proponowali wskazania do kształtowania zagospodarowania dolin rzecznych, zwracając uwagę na takie aspekty o znaczeniu przyrodniczym i krajobrazowym, jak: zachowanie fragmentów dolin w stanie naturalnym, zachowanie i utrzymanie starorzeczy, konieczność krytycznej analizy potrzeb obwałowania rzek (starać się pozostawiać część bez obwałowania, szeroko wałować), przynajmniej jednostronnie wzdłuż cieków pozostawiać zadrzewienia i zakrzaczenia, częściej stosować działania polegające na odtworzeniu struktury przyrodniczej dolin (poprawiać korytarze ekologiczne), chronić obszary międzywali (m.in. ochrona łąk i pastwisk nadrzecznych, zakaz upraw rolnych, ogrodniczych, sadowniczych), zastosowanie nowo-

czesnych instrukcji tzw. „dobrej praktyki” w gospodarowaniu w dolinach rzecznych, umożliwienie i zwiększenie skuteczności migracji ryb. Podobną strategię w podejściu do ochrony dolin rzecznych zaproponowali Gacka-Grzesikiewicz i Cichocki².

Wały przeciwpowodziowe, będące charakterystycznym elementem krajobrazu i stanowiące atrakcyjne ciągi widokowe, powinny być zagospodarowane najlepiej łąkowo-murawową roślinnością, bez murków i barierek stanowiących bariery ekologiczne, ze ścieżkami lub drogami pieszo-jezdnymi, najlepiej o nawierzchni gruntowej, na koronie wału (porównaj: ryc. 4).

W ochronie krajobrazu kulturowego należy położyć większy nacisk na zachowanie, „odkrycie” i wyeksponowanie specyficznych elementów kultury materialnej charakterystycznych dla dolin rzecznych, silnie uwarunkowanych przyrodniczo i historycznie (opisane wcześniej zwarte układy zabudowy jednostek osadniczych, zabytki, w tym bardzo liczne stanowiska archeologiczne, inne). Kształtując krajobraz, należy zwrócić uwagę na szczególne walory widokowe obszarów dolin rzecznych, związane ze specyfiką środowiska wizualnego. Ochrona wartości widokowych wymaga również całościowego podejścia, w tym ochrony dalekich i szerokich widoków, specjalnego uwzględnienia rzeki w kreacji walorów krajobrazowych, projektowania sieci ciągów i punktów widokowych; w sieci tej należy ko-

niecznie uwzględnić: wysokie skarpy doliny i inne kulminacje terenu, mosty, wieże widokowe (wykorzystanie do tego celu istniejących elementów kultury materialnej i budowa nowych obiektów), wały przeciwpowodziowe (jako ciągi widokowe), widoki z promów i inne możliwości.

Dolina Wisły jest obszarem o ogromnym potencjale turystycznym, wykorzystanym dotychczas w niewielkim stopniu. Istnieją tu ogromne możliwości kreacji walorów turystycznych poprzez odpowiednie wyeksponowanie i zaaranżowanie istniejących elementów krajobrazu związanych ściśle ze specyfiką przyrodniczo-kulturową, w tym wartości historyczno-pamiętkowych. Turystyka zrównoważona może być siłą napędową rozwoju tych obszarów, ale warunkiem jest zachowanie wartości krajobrazu: przyrodniczych, kulturowych i widokowych.

Podsumowanie

Conclusion

Podsumowując, dolina Wisły na obszarze opracowania, jako całość, odznacza się wyjątkowym, wyraźnie zindywidualizowanym charakterem krajobrazu, szczególnie pod względem przyrodniczym, a także kulturowym, w tym specjalnymi walorami widokowymi. Najważniejszymi indywidualnymi elementami i cechami krajobrazu doliny Wisły na obszarze opracowania, które w największym stopniu decy-

dują o odmienności w porównaniu do otaczających terenów położonych na wysoczyznach, są:

- występowanie rzeki Wisły: jej względnie naturalne koryto jest dominantą i przewodnim elementem kompozycji krajobrazowej – osią krajobrazową, której podporządkowany jest układ struktury krajobrazu; efekt ten wzmacniają dodatkowo dopływy Wisły; należy podkreślić ogromne znaczenie wizualne tego super-elementu przyrodniczego;
- pasmowy układ struktury ekologicznej krajobrazu – bardzo charakterystyczny, będący odzwierciedleniem szczególnego charakteru budowy geologicznej i ukształtowania powierzchni oraz roślinności; można tu mówić o rytmie w kompozycji krajobrazowej; pasmem przewodnim kompozycji przestrzennej jest rzeka Wisła, a jej przebieg koryta „podkreślony” jest pasmami strefy tarasów zalewowych, tarasów nadzalewowych, starorzeczami (występującymi w strefie tarasów zalewowych), skarpami doliny (zwłaszcza lepiej zachowanymi fragmentami – wysokimi i stromymi krawędziami); występuje istotne różnicowanie wysokościowe pomiędzy pasmami krajobrazowymi; z pasmowym układem wiąże się ogromna różnorodność ekosystemów i gatunków;
- międzywale – łącznie z rzeką Wisłą jest przewodnim elementem

krajobrazu stanowiącym continuum przestrzenne;

- starorzecza – unikalne elementy krajobrazu doliny; licznie występujące, często bardzo duże, stanowiące dominanty krajobrazowe o charakterze poziomej płaszczyzny, a także atrakcyjne miejsca rekreacji;
- kulminacje terenu w postaci wysokich skarp doliny Wisły oraz szczytów wydm śródlądowych – stwarzają możliwość oglądania dalekich i rozległych widoków;
- indywidualizm krajobrazu kulturowego – w pasmowy układ struktury przyrodniczej krajobrazu wpisują się elementy kulturowe krajobrazu, m.in.: występowanie zwartych układów zabudowy jednostek osadniczych zlokalizowanych na wyniesieniach otoczonych terenami podmokłymi i rzekami, nagromadzenie zabudowy i stanowisk archeologicznych, występowanie specyficznych budowli i urządzeń inżynierskich (twierdze i inne budowle obronne, mosty, młyny, promy, stawy, groble, wały przeciwpowodziowe, inne), występowanie bardzo licznych miejsc i wartości historyczno-pamiątkowych – miejsc związanych z ważnymi wydarzeniami i wielkimi postaciami historycznymi.

Ze względu na szczególne wartości przyrodniczo-kulturowe i wizualne, doliny rzeczne powinny być przedmiotem starannego kształtowania i ochrony krajobrazu. Wyma-

gają kompleksowego i całościowego podejścia w planowaniu przestrzennym.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Barbara Żarska

Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego –
SGGW w Warszawie

Faculty of Horticulture and Landscape
Architecture

Warsaw University of Life Sciences – WULS

Przypisy

¹ *Paneuropejska strategia różnorodności biologicznej i krajobrazowej*, 1998, Polska edycja MOŚZNiL.

² Gacka-Grzesikiewicz E., Cichoński Z., 2001, *Program ochrony dolin rzecznych w Polsce*, Wyd. IOŚ, Warszawa.

³ Żarska B., 1999, *Protection of river valleys landscape in the light of European Union legislation concerning nature and international ecological conventions* [in:] "Horticult. Landsc. Architect.", Ann. Warsaw Agricult. Univ. – SGGW, No 20/1999, p. 127–134.

⁴ Sołtan M., Żarska B., 2008, *Method of cultural landscape inventory and the application in Łomianki vicinity* [in:] "Horticult. and Landsc. Architect.", Ann. Warsaw Univ. of Life Sc. – SGGW, No 29/2008, p. 173–184.

⁵ Żarska B., 2006, *Modele ekologiczno-przestrzenne i zasady kształtowania krajobrazu gmin wiejskich*, Wyd. SGGW, Warszawa.

⁶ *Szczegółowa mapa geologiczna Polski*, 1 : 50 000, ark: Łaskarzew (636)–Z. Sarnacka 1986, Dęblin (674), Kozienice (673) Puławy (710) – M. Żarski 1989, 1992, 1996, Wyd. Geologiczne PIG, Warszawa.

⁷ Kondracki J., 1998, *Geografia regionalna*

Polski, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

⁸ Matuszkiewicz J. M., 1993, *Krajobrazy roślinne i regiony geobotaniczne Polski*, Prace Geograficzne nr 158/1993.

⁹ *Koncepcja zrównoważonego rozwoju i ochrony Doliny Środkowej Wisły na odcinku Puławy – Góra Kalwaria*, etap I/2002, etap II/2003, praca zb. pod kier. E. Gackiej-Grzesikiewicz, WWF, maszynopis, Warszawa.

¹⁰ Forman R. T.T., Godron M., 1986, *Landscape ecology*, J. Wiley and Sons, New York.

¹¹ Żarska B., *Charakterystyka krajobrazu* [w:] „Koncepcja zrównoważonego rozwoju i ochrony Doliny Środkowej Wisły na odcinku Puławy – Góra Kalwaria”, etap I/2002, etap II/2003, praca zb. pod kier. E. Gackiej-Grzesikiewicz, WWF, maszynopis, Warszawa, s. 122–135 (etap I), s. 74–84 (etap II).

¹² Żarski M., 1999, *Czwartorzęd okolic Kozienic, Dęblina i Puław* (praca doktorska), Państwowy Instytut Geologiczny, Zakład Geologii Czwartorzędu, Warszawa.

¹³ Orzechowska H., *Charakterystyka środowiska kulturowego* [w:] „Koncepcja zrównoważonego rozwoju i ochrony Doliny Środkowej Wisły na odcinku Puławy – Góra Kalwaria”, etap I/2002, etap II/2003, praca zb. pod kier. E. Gackiej-Grzesikiewicz, WWF, maszynopis, Warszawa, s. 85–101 (etap II).

¹⁴ Drabiński A., Tomiałojć L., 2005, *Wprowadzenie i podsumowanie* [w:] „Środowiskowe aspekty gospodarki wodnej”, pod red. L. Tomiałojć, A. Drabiński, Komitet Ochrony Przyrody PAN, s. 7–22.